

Astrid Nora Ressem (red.): *Norske middelalderballader: Melodier. Bind 2. Ridderballader, Kjempe- og trollballader*. Spartacus forlag, Oslo, 2014. 574 s.

Jarnfrid Kjøk

Balladane er forteljingar på vers, alle dramatiske, anten romantiske, tragiske eller komiske. Tekstene er i seg sjølve ein stor skatt, i dag lett tilgjengelege i digital form: som transkriberte tekster i *Det gamle balladearkivet* frå 1997¹ og i utval med faglege innleiingar i Visearkivet, *bokselskapet.no*.² Balladeprojektet med *Folkevisautomaten*³ byr mellom anna også på song av og opplysning om kvedarar. Kjeldeskriftene, sjølve handskriftene til fleire av dei store folkevisesamlingane på 1800-talet, er også digitaliserte, t.d. samlingane etter Sophus Bugge og Moltke Moe på nettsida til Norsk folkeminnesamling.⁴ Også musikkmanuskript i Nasjonalbiblioteket som oppskriftene av Ludvig Mathias Lindeman er tilgjengelege på nettsida til Nasjonalbiblioteket, *bokhylla.no*.

Midt i denne kjeldeflaumen som moderne teknologi gjev tilgang til, kjem bokserien *Norske middelalderballader: Melodier*. Norsk Visearkiv ved Astrid Nora Ressem står for arbeidet, utgjevinga er i samarbeid med Norsk folkeminnelag. Serien er planlagt med fire band, det fyrste kom ut i 2011 (NBM 1), det andre bandet (NBM 2) skal omtalast her. Bokverket er ein vegvisar til eit løyndkammer, dei norske oppskriftene av balladetonar. Her er stoff for dei som kan gjenskape og framføre balladen som kveding, og her er stoff for den allment kulturhistorisk interesserte. Denne meldinga legg vekt på det boka formidlar rundt oppskriftene.

Under titlar som *Den skandinaviske middelalderballaden, Edisjonsprinsipp, Oppskriftene og Melodi- og tekstgjengivelse* (NBM 1:7 ff.) vert det gjeve innføring i omgrepa balladar, balladetonar og -oppskrifter, likeeins i prinsippa for organisering, utval, bearbeiding og presentasjon av stoffet. Utvalet er avgrensa til det som er skriffesta, i fyrste rekkje originaloppskriftene – dei som er nærast samlar/kvedar i oppskrivings situasjonen, men også trykte kjelder i dei tilfelle oppskrift ikkje finst. Presentasjonen er vitenskapleg, dvs. i tillegg til det musikkfaglege arbeidet med transkripsjon og kommentar til innhaldet i oppskriftene og tilvising til samling eller bok

omfattar det ordninga av oppskriftene i høve til kvarandre. Ymse musikkfaglege måtar er gjort greie for og vurderte (NBM 1:9f).

Oppskriftene er organiserte etter det skandinaviske balladetypesystemet, i 6 hovudgrupper A–F, kvar balladetype med eit typenummer, TSB-nummer. Fyrste bandet omfattar oppskriftene i gruppene A – naturmytiske balladar, B – legendeballadar og C – historiske balladar; andre bandet omfattar toneoppskriftene til gruppe D – riddarballadar og E – kjempe- og trollballadar. Dei komande to banda skal innehalde oppskrifter til gruppe F – skjemteballadar og eit registerband.

Presentasjonen av oppskriftene startar med TSB-nummer, tittel på balladeforteljinga, eit kort samandrag av handlingsgangen og med referanse til dei nordiske oversiktsverka som har registrert balladetypen (Heggstad og Nielsen (1912). *Utsyn yver gamall norsk folkevisedikting*; Grundtvig mfl. (1966). *Danmarks gamle folkeviser* I–XII 1853–1976; Jonsson mfl. (1983–2001). *Sveriges Medeltida ballader* 1–5; Grundtvig og Bloch (1941–1972). *Corpus Carmimum Færoensis. Færoya Kvæði I–VI*; og Helgason (1962–1970). *Islenszk fornkvæði. Islandske folkeviser* 1–7). Oppskriftene av tonane til kvar balladetype er ordna frå dei eldste til dei yngste, merkte A, B, C osv. med opplysningane om oppskrifta som overskrift. Notebiletet er oppsett etter balladeverslinene, dette òg ei oppskrift for kvar side, og gjer verket einskapleg og vakkert. I kommentarfeltet, i petit under notane, er det vist til eventuelle bøker der tonen eller teksta er trykt. Deretter kjem redaktørens merknader om oppskrifta. Ein gjennomgang av ein balladetype klargjer omfanget av opplysningane som vert lagde fram.

I NBM 2 er fyrste bolken *Ridderballader*. Fyrste balladetypen er TSB D 45 *Lovmann og Tor*: «Lovmann drar på langferd og ber Inger om å vente på ham i åtte år. Men før tida er omme, vil brødrene gifte henne bort til Tor. Bruden nekter å gå til sengs, og Lovmann kommer tilbake under bryllupsfesten. Han tilbyr Tor sin egen søster istedenfor Inger. Det blir dobbeltbryllup» (NBM 2:13). Under står tilvisingane *DfG* og *SMB*. Dette viser at denne balladetypen er registrert i Danmark og Sverige, men ikkje på Island og Færøyane. Den eldste oppskrifta, A, har overskrifta *Oppskrift fra 1848 av Ludvig Mathias Lindeman etter Svend Olsen Ulen, Slidre [Valdres, Oppland]*. / *NB Mus ms nr 6849:577, nr. 72. Lindemans manuskriptsamling*. Deretter fylgjer eit utdrag frå ei trykt utgåve med overskrifta *L.M. Linde-*

man Eldre og nyere norske Fjeldmelodier, Oslo 1983, nr. 151. I kommentarfeltet er det i dette tilfellet vist til «Faximile: Lindeman 2003 s.46. Trykk: Lindeman 1983 (1855–55) nr. 151 (annen tekst), Gaukstad 1972 nr. 130 og Gaukstad 1997: 401–402 (tekst med fleire vers).»⁵ Sist står redaktørens merknader om originalhandskriftet og opplysningar om teksten som Lindeman nytta i si trykte utgåve:

Overstrykninger i oppskriften: Takt 2: prikk etter siste note. Takt 4: notehoder på a under både første og andre note, f under tredje. Takt 5: bue mellom de to siste notene. Takt 6: hale på første note, og over andre, tredje og fjerde note står det henholdsvis 1/8, 1/4 og 1/4 (disse har ellers uklar verdi). Takt 7: overstrøket taktstrek mellom andre og tredje note. Takt 8: overstrøket taktstrek mellom andre og tredje note, og klusning eller overstryking etter siste note. Lindeman 1983 har C som fast taktart. Overskrift: «Moderato». Melodien er identisk fram til takt 5 (se oppskrift). I tredje verslinje er «de drøkke Brøllup i Daga ni» overstrøket og erstattet med «aa ikke ville Brura til sengs». I Lindeman 1983 er teksten fra Peder Syvs Kjempevisebok (Fierde Part LXVIII, «Ingen æder andens Mad, Uden han vil bliv' Uglad» / «Herr Lovmand reed sig under Øe», vers 9 (NBM 2:14).

Merknadene varierer i omfang alt etter endringane samlaren sjølv eller andre har gjort i handskriftet og om oppskrifta føreligg som kladd og reinskraft eller i trykt form til samanlikning. Opplysningane om og til oppskriftene inneheld viktige detaljar, effektivt formidla. Til balladetyten TSB E 45 er det i alt ni oppskrifter. I tillegg til den eldste oppskrifta, A, tre oppskrifter til av Lindeman frå Telemark: B 1851 etter Ane Jonsdatter, Hjartdal, C 1851 etter Gunhild Hansdatter Rui, Seljord og D 1861 etter Ola Kittelsen Stigen, Tuddal. E er oppskrift av Rikard Berge, udatert, «etter ukjend sanger, Telemark». I denne oppskrifta har Eivind Groven gjort endringar i Berges handskrift. I samsvar med prinsippa for attgjeving representerer handskriftet da to likeverdige tolkingar. Dei er stilte opp som to oppskrifter, slik det er klargjort og grunngjeve i innleiinga: «[] Her er det kildekritiske utfordringer, men viss ikke disse hadde blitt forsøkt tolket og skilt fra hverandre,

hadde primæroppteignelsen blitt borte og den endrede/rettede versjonen blitt gjengitt» (NBM 1:11).

Oppskrift F er av Catharinus Elling, udatert «etter ukjend sanger, ukjend stad». Oppskrift G er av Ole Mørk Sandvik, udatert, etter Svein Tveiten (Svein Hovden) Bykle, Setesdal. Som ved Lindeman-oppskrifta har denne detaljert merknad om endringar samlaren har gjort i handskriftet og tilvising til trykt form. Den siste og yngste oppskrifta, I, av Olav Sande, udatert og «etter ukjend sanger», Stord, Hordaland, står utan merknader. Ved den nest siste, H, derimot, har redaktøren teke med interessante opplysningar av samlaren sjølv. Oppskrifta er av Ola Ryssdal, i «O. M. Sandvik Manuskriptsamling», udatert etter «Mass-Eili, også kalt Ny-Stov-Eili, [Eli Arnedatter Vasenden, Gloppen, Sogn og Fjordane]». Blant dei mange oppskriftene er det sjeldsynt å få så detaljerte glimt inn i oppskrivingssituasjonen, i tillegg vurderer han tonen slik han stig fram etter oppskrifta:

Kona eg skreiv han ned etter var 80 aar gamell, og tok til aa verta noko ustø i tonen. Frå 13 til 18 takt er oppskrifti noko ug Reid, daa ho der song paa to maatar, og eg hev fenge to oppskrifter jamsides men greid avgjersle kva som skal vera det rette. Det er skrive til nedan under. Umkvædet høyrdest merkeleg ut. Men daa eg hadde fele til hjelp so kunne eg faa det so nøygt nedskrive som kona var istand til å syngja det. Yvergangen fraa umkvædet til eit nyt vers er so merkverdig kveikjande, at det høyrdest rett ut. Daa tykkje eg det er mindre samanhæng millom vers og umkvad (NBM 2:23f).

Talet på oppskrifter til balladetypane varierer mykje; sume har få, to-tre oppskrifter, andre over tjuge. Eksempelvis har kjempeballaden TSB E 50 *Sigurd Svein* tre, alle udaterte. A av Lindeman etter Øli Evensdatter Vaug-gare, Flatdal, Telemark, B av Sandvik etter Svein Tveiten, Bykle, Setesdal og C av Arne Bjørndal etter H. Valberg, Lofoten, Nordland. Trollballaden TSB E 169 *Jutulen og stolt Øli* har to: A 1840-åra av Olea Crøger «etter ukjend sanger», Telemark og B 1851 av Lindeman «etter Ingebor Hagen Hitterdal [Hedal Telemark]». I dette tilfelle hadde meldaren venta at *Julgeitsonen* frå Nordland var med. Denne har same motiv og handlingsgang som dei frå Telemark og med ein 'egte gamal', sær eigen tone. Edvard Ruud har for-

midla denne og fleire balladar gjennom NRK og plateserien Norsk folke-
musikk (ta:lik 2008). Forklaringa må vera at denne tonen ikkje er tilgjeng-
eleg i oppskrift eller på trykk, i samsvar med føreordet om at samlinga er av-
grensa til «alt kjent skriftlig materiale».

I denne gjennomgangen har namn på nokre av tonesamlarane og eit
bilete av norsk 'balladengeografi' kome fram. Ludvig Mathias Lindeman står
i ei særstilling, meir enn brorparten av oppskriftene er av han, og det nor-
ske balladelandskapet har Telemark som absolutt sentrum. Lindeman og
seinare samlarar har gjort dei fleste oppskriftene der. Andre landsdelar er re-
presenterte, sume med mange, andre med få oppskrifter. Materialet er da-
tert frå tidleg 1800- til slutten av 1900-talet.

I presentasjonen av oppskriftene er songaren systematisk framheva ved
kvar oppskrift, anten med namn eller som «ukjent sanger». Dette er sym-
bolsk, men viktig. Det vekkjer undring og spørsmål om samlaren og det han
lét etter seg av spor etter songaren i handskrift og på trykk. Tonane deira og
framføringsmåten er spegla i oppskriftene, dei nemnde døma viser at sam-
larane har hatt utfordringar med å teikna dei ned som noter. Med unntak
for systematikaren Lindeman har samlarane elles i ulik grad notert namn i
oppskriftene. Kanskje brydde dei seg ikkje med å notere namnet. Når tonen
er skriven opp, er han ikkje tone lenger, men ei noteoppskrift i samlarens
eige. Det hadde vore interessant om redaktøren hadde gjeve plass til ei drøf-
ting av desse forholda. Nokre balladeoppskrifter av O. M. Sandvik frå Gud-
brandsdalen kan vera døme på kva meldaren etterlyser. NBM 2 TSB D 399
Terningspelet oppskriftene L og M har fyrsteutgåva O. M. Sandvik *Folke-
musikk i Gudbrandsdalen* 1919 som referanse. Denne har ikkje informant-
opplysning ved notane, men dei er førde opp i informantlista i *Mine kilder*
(1919:62). I andre utgåva (1948), der Sandvik har inkludert Lindeman-
oppskriftene frå Gudbrandsdalen, har han sett namn/initialar ved notane.
Sandvikoppskriftene TSB D 399 L og M står med «ukjent sanger» etter
opplysningane om IX 7a og 7b i 1919-utgåva (1919: 62), etter 1948-utgåva
derimot er 7a oppskrift etter Mari Holbø, Vågå og 7b etter Ola Sveen,
(Sandvik 1948: 218). Som desse døma viser, kunne eit grundigare kjelde-
og litteraturarbeid fått fram fleire namn og gjort verket enda meir interes-
sant, men det hadde vore tidkrevjande og gått utover målsetjinga for ar-

beidet. På dette punktet kunne det vore ynskjeleg med vidare rammer for bokverket.

Blant oppskriftene merkjer Olea Crøgers «sifferoppskrifter» seg ut. Eit døme er TSB D 288 *Grisilla og Ridderval* oppskrift A, frå 1840-åra «etter ukjent sanger» (NBM II:91f.). Oppskrifta er gjort og attgjeven i talsystemet på einstrenginstrumentet *salmodikon*. Olea Crøgers oppskrifter, transkriberte til noter av Lindeman, utgjer vedlegget i den eldste utgjevinga av folkeviser i Noreg, Magnus Brostrup Landstad *Norske Folkeviser* (1968/1853). Faksimile av oppskriftsoriginalane i Crøgersamlinga og historia om hennar store samlarinnsats og samtidas ambisiøse mannlege folkevisesamlarar er formidla i boka *Olea Crøger* (2004) av Brynjulf Alver, Reimund Kvideland og Astrid Nora Ressem. *Norske middelalderballader : Melodier* kan reknast som eit framhald frå boka deira. Opplysningane om samlarar og songarar på 1800- og 1900-talet gjer dette bokverket til eit sentralt kjeldeskrift til historia om norsk folketoneinnsamling.

Med transkripsjonane og ordninga av oppskrifter og opplysningar har Astrid Nora Ressem skapt eit kjærkome verk til kunnskap og undring og ikkje minst til oppslag og bruk for alle. Lærarar generelt og musikkklærarar spesielt har i dette verket fått eit gåve dei ikkje burde kunne oversjå. Og her er det duka med tonar for dyktige kvedarar til å attskape og formidle dei store balladeforteljingane som finst t.d. i dei digitale samlingane.

Notar

1. http://www.dokpro.uio.no/ballader/lister/arkiv_gml.html
2. <http://www.bokselskap.no/wp-content/themes/bokselskap/tekster/pdf/30ballader.pdf>
3. <http://www.dokpro.uio.no/Kalmarunionen/balpro.htm>
4. <http://www.hf.uio.no/ikos/tjenester/kunnskap/samlinger/norsk-folkeminnesamling/folkeminnesamlere/>
5. Faksimileutgåva, Lindeman 2003, omfattar *alle* Lindemans folketoneoppskrifter, og Gauksstad 1997 inneheld m.a. urestituerte transkripsjonar av *alle* tekstoppskrifterne i Lindemansamlinga. Å få nøyaktige sidereferansar til desse er i seg sjølv som ei gåve til den som brukar desse bøkene. Tilvisingssystemet der fylgjer ordninga i Lindemansamlinga, og det å leite etter einskildtitlar byr på utfordringar for den som er van med å ta seg fram etter vanleg bokregister med sidetilvising.